

Végső üzenet a száműzetésből

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY

Ezerkilencszáznolcvankilenc február 27-én a következő levelet kaptam:

*Tisztelt Szegedy-Maszák Mihály úr,
sajnálom, hogy decemberben kelt soraira csak most tudok válaszolni, de az elmúlt hetekben egészségi állapotom megakadályozott a levélírásban.*

Ami tervezett látogatását illeti, szívesen látom itteni lakáson és kérem, ha erre jár, adjon hírt telefonon, hogy az időpontot megbeszéljük. [Telefon: (619) 296-1072, non listed.] az esti órákban majdnem mindig itthon vagyok.

Szíves üdvözlettel Márai Sándor.

A borítékon keresztül-kasul bélyegzők. A levelet előbb New York államba, majd South Bendbe irányították. Az utolsó két bélyegző arra figyelmeztet, hogy késést a hibás irányítószám okozta, ezért „máskor” majd pontosan kell címezni.

Mikor megkapom a levelet, már tudom, hogy február 21-én Márai öngyilkos lett, hiszen a halál másnapján felhívott egy San Diego-i újságíró, arra kérve, mondjam el röviden, ki is volt az újságíró, aki a városban élt. Előbb hangzott el a nekrológ, melyet sebtében a telefonba mondtam, mint a levél, melyet Márai néhány nappal a halála előtt írt.

A későn érkezett üzenet kegyetlenül bizonyítja az idő visszafordíthatatlanságát. Márai utolsó megjelent alkotása, *A Garrenek műve* is az elmulasztott lehetőség gondolatát idézi föl bennem. Egyszer s mindenkorra megválaszolatlan a kérdés, miként hatott volna e regénysorozat akkor, ha utolsó kötete megjelenik 1948 tavaszán, amikor már elkészült a nyomdában. Márai alig változtatott negyven évvel ezelőtt befejezett kéziratán, nem kívánta a megváltozott kor igényeihez szabni művét, s így e legnagyobb szabású szépírói vállalkozása minduntalan arra emlékezteti olvasóját, mennyire pótolhatatlan veszteséget is okozott a magyarságnak, hogy szellemi munkásainak tekintélyes részét elüldözték az országból.

Az 1988-ban írt *Bevezető* két fogódzót ad a regénysorozat üzenetének megfejtéséhez: *Jelmezek és jelvények változtak, az elmúlt félszázadban, de a cselekmény ugyanaz maradt: diktatúra, amely fojtogatja a szabad vélemény nyilvánítását, a szabad vállalkozást és időnként háborúkat kezd, mert így remél menekülni belső és külső problémái elől. [...] A középosztály, amely az eltömegesedett és technikailag öncélúsodott világban a polgárt követte, már nem alkot, csak fogyaszt.*

Ez a jellemzés természetesen utólagos, csak hogy e

génysorozatnak legbelsőbb lényege az átértelmezés. Maga a talányos cím is az; mintegy „elolvassa” a regényt és egyszer mind rejtvényt ad föl az olvasónak: keresse ki, hol s hogyan magyarázza a regény a saját címét. Mi is a *Garrenek műve*? Többféle lehetséges válasz is található a szövegben. Talán az a legmegfelelőbb, amelyik „szertartás és gyakorlat” egységéről szól, olyan polgári hagyományt emleget, amely cállal és értelemmel látja el a közösséget, s így minden egyén pontosan tudja a maga szerepét.

Máraitól általában idegen a fordulatossá cselekmény. Nem a találékonyosságban, új anyag földerítésében, de a változatokban, módosulásokban kereste a művészet lényegét. Talán Bach, Beethoven s Brahms zenéjéhez is ezért vonzódtott, és föltehetően emiatt állt annyira közel hozzá Thomas Mann világa: olyan író tisztelet benne, aki voltaképp egész életében ugyanazokkal a rögzítéssel volt elfoglalva. A *Garrenek műve* is afféle variációsorozat. Az „előhang”, a *Zendülők* némi túlzással mindazt magában foglalja, aminek különböző lehetséges értelmezéseit adják a későbbiek.

A sorozatnak e bevezető része egyfelől az első világháborúról, másrészt a kamaszkorról szól. A közös nevező a kilépés a bizonyosságból a bizonytalanságba, a rendből a zűrzavarba, az elmozdulás, melynek következtében „az üvegházból őserdő lett”, a bensőséget otthontalanság váltotta fel. Míg az apák a távolban háborút folytatnak, az otthonmaradt fiúk haszon nélküli játékokat űznek. A kamaszok önelvű világának megalkotása némileg emlékeztet a *Törlessre* vagy a *Vásott kölyökre*, Cocteau alig egy évvel korábbi regényére, s a céltalanság érzetének kiemelése elárulja, hogy Márai bizonyára forgatta Nietzsche-t, sőt azt is, mennyire közel állt Kosztolányihoz, ám ez utóbbi esetben akár még kölcsönhatásra is lehetne gondolni – az *Esti Kornél* három évvel a *zendülők* első kiadása után jelent meg –, a német bölcselet tanításai pedig inkább csak kiindulópontként szolgálnak ahhoz, hogy a regényíró élményszerű képet adhasson a nihilizmusról, amelyet végül is romboló erőként jelenít meg. A kamaszok „zendülése” afféle kicsinyített mása a „Vezér” köré szerveződő mozgalomnak, amelyről a regénysorozat utolsó előtti része félelmetes jelenetben számol be.

Bármennyire is összefüggésbe hozható a *zendülők* más írók ösztönzésével, kifejezetten eredeti az, ahogyan Márai egymás tükröképeként értelmezi a felnőttek háborúját és a kamaszok céltalan játékeit. A területen kívüli, korlátlan világ, a „zendülés” ésszerűtlensége egyszerre felfokozott gyerekkor és a háború kicsinyített mása. Kiszámíthatatlan

létforma, mely önmagában erőket rejt magában. Az öncélú játékokat űző szervezkedés, „a banda” működését nem külső hatalom függeszti fel. Zakarka Ernő, a szlovák cipész fia csak látszólag csatlakozik a kamaszok titkos szervezetéhez, valójában a polgárok elleni gyűlölet fűti, a városba vetődött színész, Amadé pedig saját egyéni akaratát kényszeríti rá a fiúkra. Ha megszűnnek az értelem szabta korlátok, minden egyformán jelentőssé vagy jelentéktelenné lesz, eltűnik a különbség értékes és értéktelen között, az ember elveszíti a személyiségét, és így kiszolgáltatja magát az önkénynek. Amadét a főszereplő Ábel Nérohhoz hasonlítja, és a római császár alakja a regénysorozat későbbi részeiben is viszonyítási pont. A *Garrenek műve* föltételezi A véres költő ismeretét, alkotó módon újraolvassa Kosztolányi könyvét, amikor azt sugallja: a színészkedés olyan szunnyadó erőket szabadít fel, amelyeket a teremtő művész ellenőrzése alatt tart.

A „zendülők” egy magatartást testesítenek meg. Olyan fiúk, akik fellázadnak apáik törvényei ellen. A regényíró által megjelenített feszültségnek több vetülete is van. Nemzedékek szembenállása, s ennyiben lélektani jellegű, mivel a felnőtté válás kérdéseit érinti, és történeti lényegű, hiszen a világháború előtti s utáni élet szöges ellentétére vonatkozik, sőt egyszersmind művész és polgár viszonyára is utal. A gyakori nézőpontváltás lehetővé teszi, hogy mindkét fél igaz a érvényesüljön. A regény nagy belső átéléssel fejezi ki a kamaszok képzelőerejének öntörvényűségét, végső soron mégis az apák értékrendjét tünteti föl magasabbrendűnek.

Vagy húsz évvel későbbi eseményeket beszél a *Féltékenyek*. A főszereplő ezúttal már nem Ábel, de Garren Péter. A két rész összefüggése így is nyilvánvaló. Garren Péter ugyan már harminchét éves, és nem művész, hanem kereskedő, de mégsem kerülheti ki azt a kísértést, amely a „zendülőket” hatalmába kerítette. Németországban lakik, ám haza kell utaznia, mert haldoklik az apja. Szülővárosába tér vissza, ahol egykor külső tagja volt „a bandának”.

Mielőtt útrakel, egy színésznő, akivel együtt él, arra figyelmezteti, ha egyszer valaki elköltöztött hazulról, többé sehol nem érezheti otthon magát: *két évszak van, két haza és két világ, s örökké vándorolni kell, s mindkettő egyformán tud jami és hiányozni. [...] Soha többé nem csomagolsz ki teljesen.*

Ha valaki ismeri a „*Féltékenyek*” első kiadását, könnyen úgy gondolhatja, a négy évtizede száműzetésben élő Márai utólag toldotta be e szavakat művébe, holott az idézett szövegrész már a regénysorozat 1937-ben kiadott részében is olvasható. Mint annyi másszor, A *Garrenek műve* itt is túlnó azokon a körülményeken, amelyek befolyásolhatták a keletkezését. A szavaknak mindig van másodlagos jelentése is van, és ez túlmutat azokon az eseményeken s helyzeteken, amelyekre közvetlenül vonatkozik. A későbbi szövegrészek átértelmezik a korábbiakat, és a regénysorozat így folyvást újraírja önmagát.

A második és az első rész kapcsolata fokozatosan válik érthetővé, a kijelentések idővel lesznek súlyossá. A *Zendülők* végén a felnőttek visszatértek a háborúból, és a rend helyreállt, a *Féltékenyek* ellenben már azzal a lehetőséggel

számol, hogy az értelmes lét végleg is megszűnhet. Ami befejezésnek látszott, csak ideiglenes szünetnek, késleltetésnek bizonyul. A mélyebb s egyben általánosabb jelentés nyilvánvaló abban a kérdésben, melyet a második rész végén így fogalmaz meg Garren Tamás: – *Tulajdonképpen mi lesz, ha apa meghal?*

Márainak az a célja, hogy az olvasó lassan értse meg e kérdés súlyát. Ha egyszer felfogta e szavak értelmét, már tudni fogja a választ. A meggyőzéshez azonban idő kell. Ez teszi érthetővé, hogy a harmadik rész voltaképpen egyetlen nagy késleltetés. Annak a húsz évnek a viszontagságait beszéli el, mely a *Zendülők* végét a „*Féltékenyek*” elejétől választja el. Címe – *Az idegenek* – külső megszólásra utal. Színhelye a *Zendülők*-ből már ismert város, mely annak köszönhetette szerves kultúráját, hogy *az utolsó nyolcszáz évben nem taposta földjét ellenség.*

A hódoltságot Márai elsősorban lelkiállapotként, tudatformaként értelmezi. Olyan helyzetet lát benne, mely e lelkekben szünteti meg egy hosszú idő alatt létrejött kultúra folytonosságát. Nemcsak a várost, az idegeneket is úgy ábrázolja, hogy az olvasó ne érje be azonosítással, ne tudjon pusztán egyenlőségi jelet tenni a könyvben leírtak és adott helyszínek, valamint események közé. Mivel a Garrenek hatszáz éve telepedtek le a városban, az idegenek pedig a háború után hódították meg azt, könnyen lehet a felföldi németekre és a Trianon utáni állapotra gondolni, de Márai nem használ a történelemből s a földrajzból ismert tulajdonneveket. Így akarja kifejezésre juttatni, hogy művének üzenete általánosabb érvényű: kultúraépítő s megszálló ellenétére vonatkozik.

A kultúraépítő polgár lassú és békés beilleszkedéssel kezdi tevékenységét, a hódítók célja a gyors és alapvető változtatás: előbb erőszakhoz folyamodnak, s csak aztután akarnak keveredni, *összevegyíteni nevetésüket, nyálukat, csókjaik váladékát és álmoképeiket is a meghódítottak álmával és életével.* A Garrenek egykor maguk is részt vettek az egész közösség életét irányító székesegyház építésében, az újonnan jött idegenek viszont a helybeli lakosok megalázására törekednek. „Idegenek” és „öslakók” viszonya A *Garrenek műve*-ben a *Zord idő* világát idézi föl – aligha véletlen, hogy Márai roppant időszerűnek nevezte naplójában Kemény Zsigmondnak ezt a regényét. A hódítónak az a célja, hogy a legyőzött üdvözítőt lásson benne. Éppen ezért az áldozat csakis rossz lehetőségek közül választhat: vagy áruló lesz, és elfelejti saját nyelvét, vagy bezárkózik belső formáiba, s elfordul a világtól, vagy pedig kivándorol. A Garren-testvérek közül Tamás a „Vezér” mozgalmának lesz támogatója, Anna kisszerűségbe merevedik, Péter külföldön él. A hűség a hazához régi elve mindegyik esetben elveszti létjogosultságát, mert a regény világában a haza nemcsak térbeli, de időbeli képződmény is.

Egy napon szélroham sodorja le a székesegyház tornyáról a színes palák egy részét s egy torz kőalakot. *Ezt az alakot ismeretlen kőmetsző-mester faragta a tizenharmadik században, s hatszáz éve ott guggolt a torony egyik ablakának peremén.* Mivel az öslakosok összecsdülnek, az idegenek rendőrköt küldenek a helyszínre. Egy suhanc megdobja egy palával a tisztet, mire a rendőrök rátámadnak a tömegre.

A Garren-fiúk apját is ütés éri. A püspök odasiet az öreg-
úrhoz, aki röviden ennyit jegyez meg: – *Kezdődik.*

*Ez a rendkívül tömören, pontosan és éles látványszerűsége-
gel megfogalmazott jelenet is utóbb kap mélyebb értelmet.
A szobor többé nem kerül vissza a helyére. A hódító arra
törekszik, hogy kitorölje a múlt emlékeit, amelyek erősít-
hetnék az azonosság tudatát a meghódítottban. A városhá-
zán repedések mutatkoznak, a harangláb süppedni kezd,
s az apa megbetegszik. Ennek híre hozza vissza a Garren-fi-
úkat. Éppen végszóra érkeznek, hiszen az apa halála egy-
szersmind a haza utolsó óráját is jelenti.*

Márai köztudottan önéletrajzi hajlamú író. Szívesebben
gondolkodik hosszú magán-, mind drámai feszültségű,
gyorsan pergő párbeszédekben. A Garrennek műve negyedik
része – mely a *Sértődöttek* – a *Hang* címet viseli – egyetlen
magánbeszéd, Garren Péter írott vallomása.

Apja halála döntő változást okozott a főhős lelkében. A
kereskedelmet az író hivatásával cserélte föl és a szűkebb
haza elvesztése után az egységes európai szellem szószólója
lett. Abban látta az európaiság biztosítékát, hogy a *művelt-
ség, az értelem végül is megmenti a világot nagyobb szerencsét-
lenségek rendszeres megismétlődésétől, amilyenek a járványok,
a forradalmak és a háborúk.*

Amikor a regény az olvasó tudomására hozza a főszerep-
lőnek ezt a két elhatározását, a sorozat korábbi részei is új
megvilágításba kerülnek. Nyilvánvalóvá válik, hogy *A
Garrennek műve* egyrészt az európai örökség válságával fog-
lalkozik, másfelől öntükröző jellegű, egy alkotó fölkészü-
lésének regénye.

Két íróat tekint Garren Péter a példaképének, mikor a
művész hivatását választja. Egyikük Proust, másikuk Tho-
mas Mann. Proust fő műve arra bátorítja, hogy képzelő-
erővel hozza vissza az „eltűnt időt”, vagyis a nyelv segítség-
ével örökítse meg a magyarországi városok polgári kultú-
ráját. Ez a törekvése azonban akadályba ütközik. Garren
Péter jelleme szigorúan megrajzolt önarckép, annak az
ellentmondásnak a kifejezése, melyet az író saját polgári
öröksége s művészi hajlama között tételez föl. Fonákjáról
nézve *A Garrennek műve* szinte megvalósíthatatlan, örök
beteljesületlenség, vagy legalábbis regényíró számára nem
ragadható meg, hiszen a polgár szempontjából az erkölcs,
a törvény, a kötelesség az elsődleges, és ez óhatatlanul
szembeállítja az eredetiségre törekvő művésszel. A polgár
rendezett közösség tagja, a művész viszont eredendően
közösségellenes. Mesterember és teremtmény képzelet feszül-
ségét a romantikusok hangsúlyozták különös erővel, és
Márai az ő örökségük jegyében tételez föl ellentmondást
kultúra s művészet között.

Addig még könnyű dolga van Garren Péternek, amíg új
Bizáncként ítéli el azokat, akik hasznot húznak a XX.
század civilizációjából, *nem a teremtésből élnek, ami minden
igazi férfi eszménye, hanem mindig csak valami készből, mint
a kitarítottak.* Akkor kerül szembe leküzdhetetlen akadály-
lyal, midőn a középkor névtelen templomépítőinek mun-
kájához hasonló tevékenységet próbál végezni a XX. szá-
zadban. Nem megtisztulni vagy másokat üdvözíteni akar,
nem küldetésnek vagy elhivatottságnak, „mindössze” álla-
potnak, életmódnak tekinti az írást, ám tisztában van

azzal, hogy e Kosztolányi szellemében fogant célkitűzés
csak látszólag szerény, valójában talán túlzottan is nagyra-
törő. *Vollard szerint Renoir jó festő volt, de nem akarta jobban
csinálni a dolgát, mint az Isten, s ez nem elég!* Garren Péter
sajátmagával szemben érzett elégedetlenségét is kifejezi,
mikor ezt mondja, s nyilatkozata összhangban van Márai-
nak 1943-ban tartott akadémiai székfoglalójával, melyben
azt állította: *A világirodalom tele van béna, hűdéses remekmű-
vekkel, melyeknek csak sorai élnek [...] A teljesség érezhetően
kegyelem kérdése a költő számára.*

Az ihlet nemcsak Beckmessert nem hajlandó a kegyeiben
részesíteni, de talán még Hans Sachsot is ritkábban láto-
gatja meg, mint Stolzingi Waltert, aki lovag, vagyis nem
polgár. Finom célzás, jelképes értelem rejlik abban, hogy
A kassai polgárok hőse is leteszi, pontosabban nem művészi
célra használja a vésőt, amikor vállalja a polgár kötelezett-
ségét. Márai rendkívüli módon hitt a műveltség erejében,
de tisztán látta, hogy a különbség nem fokozatnyi a kultu-
rált ember alkotása s a remekmű között. Polgárként Garren
Péter az értelem elkötelezettje, s ezt akkor sem hajlandó
feladni, midőn a kereskedő hivatását az íróval cseréli föl,
ám a *Zendülők*-ben megjelenített és a regénysorozat ké-
sőbbi részei során többször is „újraolvasott” színelőadás
arra emlékeztet: a művészet az értelemtől idegen erővel
folytatott veszélyes játékot is igényli. Garren Péter Goethe
s Thomas Mann szellemét hívja segítségül, hogy bebizo-
nyítsa önmaga előtt, nem lehetetlen összeegyeztetni a
polgári életszemléletet a művészi tevékenységgel. Az el-
lentmondás azonban nem hagyja nyugodni. Vallomása tele
van belső kétséggel. Inkább bizonyul jó megfigyelőnek,
mint vérbeli alkotónak. Otthonosabban mozog az esszé-
szerű töprengés vagy a vallomás, mint a regény közegében.

Bizonytalanságérzetét csak fokozza, hogy éppen akkor
szegődik az egységes európai szellem zászlóvivőjének,
midőn az válságba kerül. Párizsban egy spanyol íróval
találkozik, aki azt hangoztatja, hogy *Európa legmélyebb
értelme nem az egység, hanem a különbözőség, az élet sokfélesége
és ellentét, a fajták és a nyelvek tragikus és nagyszerű küz-
delme és vitája.* A nagy birodalmak általában egyforma
viselkedést várnak alattvalóiktól. Európát a megosztottság
kétségtől sebezhetővé tette, kiszolgáltatotta a nagyhatal-
maknak, de e gyengeség egyben erény is, amennyiben
türelemre készlet a másként gondolkozók iránt, és kötele-
zettségre tanít az anyanyelven szemben. A kulturális sok-
féleség szempontjából a kis közösségeknek és nyelveknek
megkülönböztetett jelentősége, kiemelt hivatása van.
„Nagy ajándék lehet egy kis nemzet titkos nyelvén beszélni
és írni” – mondja a spanyol író. *A nagy közös nyelvek
menthetetlenül elveszítik azt a titokzatosságot, családiasságot
és bizalmat, mely a kis, törzsi nyelvek sajátja.*

Mirza Rey, a spanyol író, ugyanúgy távol él a hazájától,
mint Garren Péter. Gondolatai éppen ezért különösen
meggyőző erővel hatnak a főszereplőre. Azt a felismerést
érlelik meg benne, hogy amennyiben a különféleség az
európai szellem lényege, elengedhetetlen velejárója e kul-
túrának a helyhez kötöttség. *A világgal csak az tud fogékony
és termékeny összhangban élni, aki teljes egységben él hazájá-
val. Mert a hazájától elszakított ember nyomorék.*

Ezek a szavak először 1947-ben jelentek meg nyomtatásban, vagyis nem sokkal azelőtt, hogy Márai végleg elhagyta Magyarországot. Közeli rokonságot mutatnak mennyi olyan kijelentéssel, amellyel az író későbbi, száműzetésben írott naplóiban találkozhat az olvasó. Tömören összegzik az olyan író végzetét, aki az egységes Európa eszményéért hagyta el szülőhelyét, hogy azután látnia kelljen e nemzetek fölötti eszmény csúfos elbukását.

Az a hang, amelyre a *Sértődöttek* alcíme utal, egy önkényűrhez tartozik, aki hátat fordít az európai örökség lényegét alkotó kereszténységnek s értelemnek. Nero kései utódja, a műkedvelő Vezér megtagadja a műveltséget, és nem ismeri az arányt. Garren Péter a német nép betegségének a megnyilvánulásaként jellemzi a zsarnok vezette mozgalmat, de korántsem lényegtelen, hogy *A Garrenek művé*-ben nem szerepel Hitler neve. A meghatározatlanság ismét regényszerű, s egyszersmind általános érvényre emeli a kórismét. Márai alkotása minden olyan politikai rendszerre vonatkozik, amelyben az egyén helyett kizárólag az elidegenedett hatalom, „a központ” felelőssége érvényesülhet. Szó esik természetesen a zsidóüldözésről, de az érvelés általában az eleve elrendelt nemzeti felsőbbrendűségbe vetett hit ellen is irányul. Mirza Rey – aki a regény szerint talán maga is részben zsidó eredetű – így elmélkedik németek és zsidók viszonyáról: *Az ember mindig azt gyűlöli a másikban, ami önmagában hiba, s amit önmagában nem tud elintézni és közömbösíteni. Figyelje csak meg a két nép jellemében és lelkében a hasonlóságokat... Először is a „kiválasztott nép” öntudata. A meggyőződés, hogy Jehova vagy Wotan kiválasztotta őket, csak őket, minden népek közül és fölött, különleges megbízást adott nekik a népek egyetemében, hogy küteljesedjenek [...]. Aztán a diaszpórikus faji öntudat: két német találkozik Buenos Airesben, s együtt van a nemzet, két zsidó találkozik Shanghaiban, s együtt van a tudatos zsidóság... Aztán a messianizmus öntudata. A várakozás, hogy a kiválasztott nép törzséből egy napon elérkezik a próféta, a Megváltó, aki elvezeti népét az Igéret földjére.*

A regénysorozat negyedik része úgy ér véget, hogy Garren Pétert Berlinbe küldi a megbízója. Az ötödik rész, a *Jelvény és jelentés*, két hosszú jelenet köré van építve. A Vezér eddig csak hangot jelentett a főhős számára, most viszont már látványként is érzékelheti. Miként is hat a mozgalom résztvevőinek találkozója a külső szemlélőre? A döbbenetet mindenképp a „mutatvány” roppant arányai keltik. A jelenet a regénysorozat legművészebb részletei közé tartozik. Látomászerű s félelmetes, mert Garren Péter nem torzképet rajzol. Elismeri a Vezér beszédének részzigazságait, a szónok nem mindennapi színészi képességeit. A gyerekkor cirkuszi élményéhez hasonlítja a föllépést, melynek titkát a közönség viselkedésében keresi, pontosabban a vágyban, hogy elveszítsük személyiségünket a tömegben. Az egész látomás a *Zendülők*-et idézi föl: ott is egy színész kerítette hatalmába a gyerekeket. A jelenet a rajongó vakhit pusztító erejét villantja föl: az egyéni akarat megszüntével az értelmetlenség szabad prédája lesz az ember.

A másik hosszú fejezet egy látogatásról számol be. Garren Péter fölkeresi Bertent, a híres író, akit háziórizetben

tartanak. A Vezér beszédének leírását Márai saját tapasztalata alapján készítette el. Ezúttal is személyes élmény: Márai s Gerhart Hauptmann találkozása a kiindulópont, de a regényszerű megformáltság és személytelenítés ismét nyilvánvaló. *A Garrenek műve* majdnem szó szerint idézi *A véres költőt*: Berten Senecára hivatkozik, akinek Nero volt a tanítványa. *Az embert csak a stílus mentheti meg* – állítja az öreg író, s szavai azt jelentik: végzetes hatású, ha a műveltség fölbomlik alkotóelemeire. Berten úgy vélekedik, a kereszténység mint élmény, mint belső életforma nem történt meg a németiséggel, és ez okozta romlását. A példa ismét magában rejti az általános tanulságot: végzetes következménnyel jár, ha egy közösség emlékezetéből kitorlik a múltnak egy darabját. Ami volt, azt nem lehet meg nem történné nyilvánítani.

A két író találkozása után, a regénysorozat ötödik részének zárófejezetében Márai föladja az első személyű elbeszélést, ám *A Garrenek műve* végkicsengésében újból szerephez jut az énfőmájú történetmondás – igaz, csak egy-egy betét erejéig.

Ez a *Sereghajtók* címet viselő utóhang is történeti eseményt emel a regény képzeletbeli világába. Márai résztvett azokon az ünnepeken, melyeket Kassa visszatérésekor rendeztek, és ekkor szerzett tapasztalatai ösztönözték a regénysorozat végső fejezeteinek megírására. Garren Péter hazautazik a városba, ahol született, s talán azért is, mert belátta, hiba volt elhagyni azt. Keserű és fájdalmas meglepetés éri: a város idegenként fogadja, s ő maga sem ismeri föl egykori környezetét. Mindketten kicserélődtek az idők folyamán. A történelemben semmit nem lehet helyerállítani; az egyszer megszakadt folytonosság nem orvosolható. A Garren-család otthon maradt és visszatért tagjai bizalmatlanul néznek egymásra; összetartozásuk már a múlté.

Nem annyira elégikus, mint inkább komoran ironikus a regénysorozatnak ez a befejezése. Garren Péter meglátogatja egykori barátját, Ábelt, a gyerekkori „banda” egyik vezetőjét. A találkozóról mindketten beszámolnak a naplójukban. A kétféle nézőpont első tekintetre azt a benyomást keltheti, hogy a közösség felbomlott, olyan magányos egyénekre hullott szét, akiknek a világa mégcsak nem is érintkezik, ám a figyelmesebb olvasó könnyen észreveheti azt, ami közös a két vallomásban: a célértékek szertefoszlását.

Ábel olvasta Garren Péter könyveit, és lesújtó róluk a véleménye. Olyan író lát benne, akinek nincs igazi műfaja. Könyvei nem önéletrajzok, mert hamisít, de regénynek sem lehet tekinteni őket, mert állóképszerűek, hiányzik belőlük a párbeszéd, az előrehaladó cselekmény és a kifejtés.

Garren Péter is elégedetlen a saját alkotásaival, ám ő arra vezeti vissza fogyatékoságukat, hogy művész nincs haza nélkül, a szülővárosába való visszatérés pedig meggyőzte arról, hogy számára végérvényesen elveszett a haza, mikor meghalt az apja. *A haza a tudat volt, hogy van egy nyelv, egy érzés, egy szerződés, valamilyen sehol nem látható, s mégis, minden pecsétes pergamennél, levéltárban őrzött kutyanyelvnél valóságosabb, láthatatlan és tapinthatatlan szerződés, melyet az ember egy földrajzi hellyel, egy éghajlattal, néhány*

étellel, a vegetatív idegrendszer reflexivel, régen elhalt emberek tapasztalataival és bűneivel, erényeivel köitött.

A „Sereghajtók” zárószorai a regénysorozat előhangjához vezetnek vissza az olvasót. Ugyanaz a színész jelenti be egy előadás kezdetét, aki egykor a lázadó kamaszokra kényszerítette rá az akaratát. Időközben nemcsak megöregedett, de le is csúszott, színházi ügyelő szintjére süllyedt. A regénysorozat végetér, mielőtt elkezdnének a látványosság, mely a hazához visszatért város közönségét hivatott szóraztatni. E furcsa ellentmondásnak ismét mélyebb értelme van. Hiány és üresség érzése keríti hatalmába Garren Pétert. Nemcsak a polgári életmód, de a művészi törekvéseinek értelmét s célt adó haza is elérhetetlenné vált számára. A későn születettek vigasztalásával néz szembe a közeledő halállal.

Az elmúlt félszázadban sok magyar író kényszerült megalkuvásra. Márai Sándor a nagyon ritka kivételek

egyike. Hajthatatlanságáért súlyos árat fizetett; évtizedeken át nem jelent meg könyve Magyarországon. Ennél kegyetlenebb sors aligha ért magyar író. Csakis az lehet a vigasza, hogy az idő minden bizonnyal őt fogja igazolni s nem a kort, mely méltatlanul bánt vele.

A *Garrenek műve*, ez az évtizedekkel ezelőtt írt és egészében csak most megjelent regénysorozat különös időszertűséggel szól egy ország lelkiismeretéhez. Késérő hangneme bárkit meggyőzhet arról, hogy írója, ki egy életen át fessegette anyanyelvének titkait, egyike volt a nagy nemzetvelőknek. Kulturális örökségünk visszametszése nélkül nem lehet elhanyagolnunk a műveit, mert azoknak ismerete föltétlenül szükséges a magyarság önszemléletéhez s így fönmaradásához is. Alkotójuk példátlan következetesége, sztoikus önfegyelme János mesternek *A kassai polgárok* első felvonásában mondott szavait juttatja eszembe: *Nem az a dolgom, hogy kapjak tőlük. Az a dolgom, hogy adjak nekik.*

